

Kirkegangsdragter i 1600-tallet

I malede epitafier i danske kirker

Af: Camilla Luise Dahl & Dorothy Jones

Et epitafium (græsk: 'Epi tafos' = over graven) er et billede af f.eks. en af kirkens velgørere, ofte indrammet af smukke og prangende billedskærerarbejder. På dansk kaldes disse også mindetavler. I 1576 havde adelen fået forbud mod at efterligne kongens fritstående stensculpturer, når de oprettede gravmæler. I den såkaldte Kalundborgske Reces 1576 formuleredes et generelt forbud mod at: "Lade gøre nogen begravelse over jorden forhøjet med alabaster eller slig mærkelig bekostning."¹ I stedet måtte der hænges mindetavler op - epitafier - på kirkevæggen. Nogle adelige havde råd til epitafier af sten, mens borgerskabet måtte nøjes med nogle af træ. I starten afbildedes religiøse motiver eller blot våben hvis man var adelig, men efter år 1600 gled disse motiver gradvist i baggrunden og blev erstattet af personportrætter.

På epitafierne afbildedes giveren og dennes familie, dvs. hustru og børn. Både tidligere hustruer og børn, der var døde før epitafiet blev lavet, blev føjet ind ved mandens side. Under billedet var indskrevet afdødes navn, navne på ægtefæller og børn sammen med et indflettet bibelcitater. Epitafierne var betalt af giveren og sat op til erindring om denne. Undertiden er der en sammenhæng med epitafier og begravelser i selve kirken, som var en almindelig begravelsesform for særligt rige, fornemme og betydningsfulde mennesker.²

Til det fine borgerskab hørte også præstefruerne og også dem finder vi afbildet på tidens epitafier og ellers finder vi byernes finere borgerskab, som inkluderede borgmestre, rådmænd og velhavende købmænd. (Fig. 1)

Fig. 1 Epitafium over Præst Rasmus Gjortsen Treschow, f. 1654, d. 1718 med hustru Mette Clementsdatter Clementin f. 1673, d. 1747, og børn.

1 Danmarks kirker og Honnens de Lichtenberg: 1989, s. 75.

2 Danmarks kirker og Honnens de Lichtenberg: 1989, s. 71-75.

En del danske kirker har et enkelt eller få eksemplarer af epitafier fra det 17. århundrede. I enkelte kirker findes en hel række af epitafier, eksempelvis Køge kirke, Holmens kirke i København og Holbæk kirke. Disse er fra forskellige perioder og sat over forskellige familier og gennem dem får vi mulighed for at følge de afbildedes klædedragt indenfor samme geografiske område i løbet af en længere periode.

Dragterne i epitafierne

Ofte finder man epitafiernes dragtgengivelser beskrevet som modedragt eller eksempler på tidens klædedragt. Hvad de fleste imidlertid overser, er at epitafiernes afbildede dragter er ganske bestemte dragter – nemlig kirkegangsdragter, dvs. de dragter man tog på når man var i kirke, til altergang, til højtider og til familiens vigtige begivenheder som dåb, bryllup og begravelse. Kirkegangsdragterne adskiller sig på flere måder fra både modedragten og hverdagsdragten.

Med hverdagsdragt menes den almindelige hverdagspåkledning. Den behøvede man ikke gøre nogen særlig stads af. Hovedtøjet kunne bestå af en enkelt hvid hue – for på dette tidspunkt tildækkede gifte borgerkvinder deres hår. Kjolen – eller trøje og skørt kunne være af ukostbart stof, gerne uld og farverne var efter tidens smag mørke farver. Hverdagsstøjet skulle først og fremmest være praktisk, for som velhavende borgerkone havde man stadig daglige praktiske gøremål, og tøjet skulle være lunt og behageligt tillige. Til dragten bar man ofte forklæde, og netop forklæderne var blevet både en del af festdragten og hverdagsdragten.³ Til hverdagsdragten var den et praktisk dragttilbehør, der beskyttede dragten. Til kirkegangsdragten var forklæderne pyntestykker af fint, hvidt og næsten transparent stof.

Fig. 2
Epitafium i
Køge kirke
over sogne-
præst
Christen
Lauridsen
Glob med
familie, ca.
1630'erne.

3 Frøsig Dalgard: 2006.

Kirkegangsdragten var i modsætning til hverdagsdragten stadstøj, ligesom man senere hen bar søndagstøj, men den adskilte sig også fra festdragten, der ellers også var stadstøj. Stadstøjet skulle ligesom kirkegangstøjet være personens fine tøj. Men ser vi eksempelvis på skriftlige kilder som skifter og regnskaber fra perioden, så ser vi at der er visse forskelle på det stadstøj der blev båret i kirken og det der blev båret til fest. Fra Køge findes eksempelvis både epitafier og skifter knyttet til de samme familier, og her ser vi at mens skifterne omtaler pragtdragter og huer i kulørt silke med pynt og dekoration⁴, så er gengivelserne af dem de traditionelle takkelige sorte kirkegangsdragter. Til kirkegangsbrug var der helt bestemte dragtkonventioner, der måtte følges; de gifte koner skulle være uprangende, sømmelige og mådeholdne. Der måtte ikke være for meget pynt og overdådighed i stof, farver og detaljer. I epitafierne ser vi at farverne i langt de fleste tilfælde var sorte og hvide, mest dominerende er den sorte farve. (**Fig. 2**) De sorte dragter var oprindeligt inspireret af adelens dragter, den såkaldte spanske mode, der blev populær i 1500-tallet. Men længe efter adelen igen var begyndt at trække i kulørte dragter, vedblev borgerskabet at bruge den mørke dragt til stadsbrug.

Gifte kvinder skulle som sagt have håret tildækket, i 1600-tallet bar man inderst på håret en hvid underhue og oven på den en overhue. Den hvide hue kunne til tider erstattes af en huekant, der således ikke var en hel hue, denne kant kaldtes lin og stammede fra at den hvide hue kaldtes linhue = lærredshue.⁵ I kirkegangsdragten følger hovedbeklædningen en fast norm – underhuen er altid hvid og overhuen sort. I festdragten derimod var overhuerne ofte kulørte, i skifterne ser man at den dominerende farve var sort og mørk, men de fleste rige borgerkvinder ejede tillige en gylden eller en rød hue. Praktisk talt uanset hvor i landet man befandt sig, så var størsteparten af overhuerne mørke.⁶

Modedragten bestod hovedsageligt af en mørk dragt kombineret med kraftige farver. Kjolen eller skørtet var gerne forsynet med en slids fortil hvorved et skørt kom til syne, i modedragten var skørtet ofte rødt, men også gyldne, grønne, blommemarvete og blå forekommer. Det samme gælder kjole og trøje. Kirkegangsdragten var modsat altid sort, dvs. næsten udelukkende for kun for særligt rige eller højtplacerede borgerlige er den sorte borgerdragt erstattet af en kulørt. Omvendt findes der også enkelte epitafier over adelige kvinder, der er afbildet i sort kirkegangsdragt. Eksempelvis ses en fornem adelsfrue gengivet i en ærbar kirkedragt i et prægtigt skulptur-epitafie i Kongsted kirke. (**Fig. 3**)

Fig. 3 Skulptur-epitafium i Kongsted kirke fra 1626 over Christian Grubbe og Jytte Gyldenstjerne med sønnen Peder.

4 Køge skifter, s. 118-139.

5 Lorentzen: 1977.

6 Mygdal: 1926, Lorentzen: 1975, Andersen: 1960, Knudsen: 1988.

Man kan sige at den konventionelle kirkegangsdragt fulgte moderne i det omfang, at modemæssige detaljer, snit og udseende i store træk fulgte modedragten alt efter bærerens økonomiske formående, men kirkegangsdragten skulle følge bestemte normer for passende udseende og adfærd i kirken – normer som den ikke-kirkelige stadsdragt ville være upassende til.

At kirkegangsdragten alligevel har fulgt med hvad vi kan kalde tidens trends ser vi specielt i huer og kraver, for nok holdt man sig hele 1600-tallet igennem til de sorte huer og hvide kraver, men de ændredes gennem hele 1600-tallet fra snart den ene type til en anden, præcis ligesom disse detaljer skiftede i moderne.

Også underhuer og lin skiftede jævnlgt. Ved midten af 1600-tallet var overhuen nærmest en lille sort huemarkering, hvorimod den i slutningen af århundredet voksede betydeligt i størrelse.⁷ Hele 1600-tallet modespektrum kan følges i epitafierne. Også i de enkelte epitafier kan flere perioders dragt følges, for i flere tilfælde nøjedes man ikke med at afbilde en mands seneste og sidste hustru, men alle de hustruer han måtte have haft igennem tiden. Ofte ser vi fire koner side om side i dragter med forskellige modedetaljer. Grunden var at man ofte portrætterede de afdøde hustruer med de dragter, der blev båret på det tidspunkt da de døde og altså var moderne da.

Fig. 4 Epitafium i Næstved Sct. Peders kirke, 1660 over rådmand og købmand Rasmus Christensen med sine fire koner, Maren Jenshøllændersdatter, Maren Rasmusdatter Bacher, Susanne Henriksdatter, Maren Torkelsdatter Brandt samt børn.

⁷ Jones: 2007, s. 12-18.

I et Epitafium i Næstved Sct. Peders kirke, fra 1660 over rådmand og købmand Rasmus Christensen med sine fire koner, Maren Jenshøllændersdatter, Maren Rasmusdatter Bacher, Susanne Henriksdatter, Maren Torkelsdatter Brandt, ses dette tydeligt. (**Fig. 4**) De tre første koner bærer diminutive huer, nærmest blot en markering af en hue, der efterlader håret synligt og som var moderne i perioden fra ca. 1630'erne – 1650'erne. De to første bærer den tidligste form, to hvide lærredshuer båret over hinanden og smukt stivet til at stå i en bue omkring hovedet. Den tredje kone har fået en sort hue over underhuen, hvilket blev moderne ved midten af 1600-tallet, men formen er den samme som de to foregående koners. Med den fjerde kone ser man midt-50'ernes nye mode med at tildække håret helt. Underhuen er nu blevet større og dækker hele håret og panden, mens overhuen endnu blot er en lille markering. Også andre detaljer i dragten kan ses, kraver og halsudskæringer er forskellige og viser moderne fra de forskellige epoker, og de to sidste koner har eksempelvis fået "halsguld".

Det varede ikke længe før de nye modeluner smittede af på det bedre borgerskab, mens almuen fortsatte lang tid endnu med at bære deres mere gammeldags dragter. Det var ikke usædvanligt at de nyeste moder og trends blev taget op af adelens fruer først, dernæst af det bedre borgerskab og slutteligt blandt de lavere stænder. Den samtidige professor Lauremberg skrev i 1652 et skæmtedigt om fænomenet "*Så snart at adlen gæv en mode ny monn' have, Straks må hver borgerske sig og derefter abe.*"⁸ I 1600-tallet så man dog også helt selvstændige borgermoder, der udviklede sig uafhængigt af adelsmoderne. Dette gjaldt specielt i kirkegangsdragten. Skønt snit og form for selv dragten var en del af en fælles mode, så var især huer og kraver dragtstykker, der fik sit helt eget borgerlige præg i 1600-tallet og var markant forskellige fra dem adelsfruerne bar ved samme tid. I det hele taget var huer hovedsageligt i brug blandt borgerskabet, mens adelen var begyndt at bære udækket hår, opsatte frisurer med hårsmykker og lignende. I store træk var de danske huer tilsyneladende mere eller mindre identiske - eller i al fald kraftigt inspireret af - de borgermoder, der ses i Tyskland og Nederlandene i 15- og 1600-tallet.

Hvem bar kirkegangsdragt

Alle bar som sådan særligt fine stadsdragter når de gik i kirke, dette gjaldt både fattig og rig, der alt efter evne og kunnen kom i sit stiveste puds. Den specielle kirkegangsdragt i 1600-tallet var dog især et fænomen, der var knyttet til borgerstanden. Ser man eksempelvis på billeder af adelsfruer, så fulgte de i 1600-tallet ikke længere skikken med at tildække håret. I epitafier af adelige kvinder vises disse ofte med bart hår. Skikken med at dække håret havde ellers været brugt for gifte koner siden middelalderen, men i 1600-tallet var det borgerskabet der holdt fast i denne skik. Også de laveste stænder dækkede håret, men ikke med borgerkvindernes fine konehue men med tørklæde eller hvid linhue. Omvendt skulle mænd tage hovedtøjet af når de gik ind i kirken, derfor ser vi heller aldrig borgermænd med hat på i epitafierne, selvom store mandshatte var populære i modedragten, og mændene ses af og til med hatten i hånden.

Som man også kan se på epitafierne så var børnene ikke omfattet af denne dragtkonvention, børnene ses ofte i kulørte dragter og kulørte huer og disse var identiske med de fine dragter, der ellers blev båret af velhavende børn i perioden til fine lejligheder. Når børnene nåede en vis alder begyndte de at bære kirkegangsdragt som de voksne. Meget tyder på at dette kunne ske allerede ved 8-10års-alderen, men i modsætning til de gifte koner bar de aldrig konehue. I stedet bar de ugifte piger håret opsat i nakken, til tider forsynet med et bånd der kunne være smukt dekoreret med perler. Ser man unge piger i epitafierne, der bærer de to huer, så er det tegn på at også de var gift. I

⁸ Frøsig: 1972, s. 86.

et epitafium over en ukendt familie i Næstved sct. Peder, fra ca. 1620, ses både de små og større børn i kirkegangsdragt. (**Fig. 5**)

Borgerskabets kirkegangsdragt er på mange måder en dragtform som vi kan betegne stænderdragt, for den brugtes af en helt bestemt gruppe og til et helt bestemt formål. Senere hen kender vi til fænomenet fra de såkaldte egnsdragter eller folkedragter, for disse blev brugt som søndagstøj - kirkegangsdragt for almuen.

Fig. 5 Epitafium over en ukendt familie i Næstved sct. Peder kirke, ca. 1620.

Litteratur:

Andersen, Ellen: *Danske bønders klædedragt*. Carit Andersens Forlag, Kbh. 1960.

Becket, Frances: *Renæssancens Portrætmaleri*, kbh. 1932.

Danmarks kirker. Nationalmuseet, Kbh.

Frøsig Dalgaard, Hanne: Kvindeforklæder. *TENEN*, 17. årgang nr. 1 – 2006.

Frøsig Dalgaard, Hanne: I fløjl eller vadmæl. I: *Dagligliv i Danmark 1620 – 1720*. Red. Axel Steensberg. Kbh. 1969.

Frøsig Dalgaard, Hanne: Stand og mode. I: *Folk skaber klæ'r – klæ'r skaber folk*. Nationalmuseet, Kbh. 1971, pp. 86-107.

Frøsig Dalgaard, Hanne: Præsteklæder – liturgien, præsten, håndværket. Multivers, 2003.

Knudsen, Ann Vibeke: Bornholmske klædedragter ca. 1680-1870. *Fra Bornholms Museum 1987-88*. Bornholms Museum, Rønne, 1988, s. 105-136.

Lorentzen, Erna & Thyrring, Ulla: *Folketøj på landet*. Nyt Nordisk Forlag. Kbh. 1977.

Lorentzen, Erna: *Folks tøj i og omkring Århus 1675-1850*. Den Gamle By, Århus, 1975.

Lund, E. F. S.: *Danske malede Portrætter. Bd. I-XII*. Græbes Bogtrykkeri, Københan, 1903.

Malmø skifter. Bd. I: Bofortegnelser 1546-1559. Udg. ved Einar Bager af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Kbh. 1977.

Malmø skifter. Bd. II: Købmandsregnskaber 1537-1559. Udg. ved Einar Bager af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Kbh. 1978.

Mygdal, Elna: Lidt om dragter og tekstiler fra Bornholm. *Turistforeningen Bornholms Aarbog 1926*. Bornholm, 1926, s. 137-158.

Nienholdt, E.: Die deutsche Frauenhaube der Frürenaissance. *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde*. 2. bd, Neuen Folge, Jhrg. 1926-28, s. 102-107.

Nienholdt, E. Haubeformen der Spätgotik und Frührenaissance in der Norddeutschen Hansestädten. *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde*. 4. bd, Neuen Folge, Jhrg. 1932-34, s. 275-279.

Skifter fra Køge 1597-1655. Ved Gerd Neubert. Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Kbh. 1992.

Troels-Lund, T.: *Dagligtiv i Norden i det sekstende Aarhundrede*. Bd. 2, Fjerde Bog: Klædedragt. Kbh. 1968.

Vestergaard, Karin: Hans Lauridsen – en 1600-tals kirkemaler tilpasset samtidens krav og efterspørgsel. I: *Handværk i 2000 år*. Det kongelige Danske kunstakademi. Konservatorskolen 2001.